

Sprogarbejdere – med og uden bøger

OM NOGLE SKOLEBØGER OG RIMKRØNIKEN

Af *Niels Haastrup*

Burde Christus selv have nedfældet sin lære i skrift? Et typisk spørgsmål fra en sprogarbejder! Her stillet af kirkefaderen, Thomas fra Aquino i 1200-tallet [1].

Sprogarbejderen demonstrerer netop sit herredømme over sproget ved at udforme tekster, der kan forstås af andre, uafhængigt af ham selv, over store afstande i tid og sted. Denne færdighed er resultat af træning, af en bevidstgørelse. Vor daglige sprogbrug husker vi jo normalt ikke længe. Vi husker den virkelighed, den fungerede i og greb ind i. Men sprogarbejderen kan »se« sprogbrugen, udskille den fra dens handlingssammenhæng og give den en selvstændig, meget håndgribelig eksistens: skrift eller tryk på papir, måske endda på et fremmed sprog. Tilsvarende kan han som læser afkode de sproglige udtryk, tilskrive dem et begrebsmæssigt indhold og måske en henvisning til virkeligheden, vel vidende, at disse sproglige udtryk kan fortolkes. Mens de folk, han læser op for, måske forholder sig direkte til de personer og genstande, der omtales, uden at være bevidste om det rekonstruktionsarbejde, han udfører for øjnene af dem; mens han læser, ja måske oversætter ud fra den viden, han nu har om afsenderens sprog og baggrund, og med de hensigter, han

finder for godt i situationen. For sprogarbejderen er tekster, ja sproget selv, en ting, udenfor og uafhængigt af ham selv.

Vi skal se lidt på, hvorledes det stod til med denne problematik i Danmark omkr. 1500 og i overvejelserne inddrage to synspunkter. Et velkendt, at den skriftlige kultur i høj grad var knyttet til et fremmedsprog, latinen. Et mindre påagtet, som i de senere år igen er blevet aktuelt i forskningen: at før man fik de mange skrifter og bøger, må man have haft den gode hukommelse – og vigtigst, skal vi tro de gamle lærebøger, at også hukommelsen kunne opdyrkes, så det, man huskede, fik samme selvstændige status, som det nedskrevne – ikke for andre, men for den sprogarbejder, som havde indprentet sig det [2]. Så han i sin hukommelse kunne skelne mellem f.eks. tekstens ordlyd, forskellige udlægninger af den, og vigtigst sin egen mening om de sagforhold, der omtales i den. Netop de tekstarter, som her er på dagsordenen, skulle være velegnede til at belyse problematikken. Inden vi kommer til dem, må vi først en lille omvej.

Først lidt om det senmiddelalderlige publikum. Så lidt om den lærde hukommelseskunst i antik og middelalder. Derefter kan vi gå i gang

med teksterne. Både de lærde sprogarbejders lærebøger og Rimkrøniken, der bærer spor af kunsten hos en anden slags sprogarbejdere.

Læsere og lyttere

I de gamle bøger har vi kun det sproglige udtryk. Det begrebsmæssige indhold og den virkelighed, der henvises til, er – må vi tilstå – rekonstruktioner; selvom det er fristende at sætte lighedstegn mellem »skriftlig omtale af sagforhold« og sagforholdene selv, »regler« og deres »overholdelse«, eller f.eks. mellem »indholdet i tekster« og brugernes bevidsthed.

Skal vi fæste lid til undersøgelser fra nyere tid af såkaldt primitive folk i afsides egne [3], er der næppe grund til at antage, at folk i senmiddelalderen har villet indrette deres hverdag efter megen af den litteratur, der var oppe i tiden, som de to »folkebøger«:

Mandevilles Rejser og Lucidarius

Disse beretninger [4] om mægtige herskere og mærkelige fabelvæsener i fjerne lande har man nok opfattet – lige så alvorligt som eventyr, der den gang ikke blot var for børn. Ser vi bort fra gysset, kan man have taget stilling til dem fra et moralsk synspunkt, måske endda opfattet dem som utopier. Men man har næppe taget stilling til deres realitet eller forventet, at de kunne gribe ind i den danske hverdag – som Djævelen eller Jesus, hvis offerdød man atter og atter oplevede i symbolsk form i messen.

Vi skal nu gøre os nogle overvejelser over, hvordan det må have været, den gang sprogarbejderen måtte have mere i hovedet end i mappen og bog-

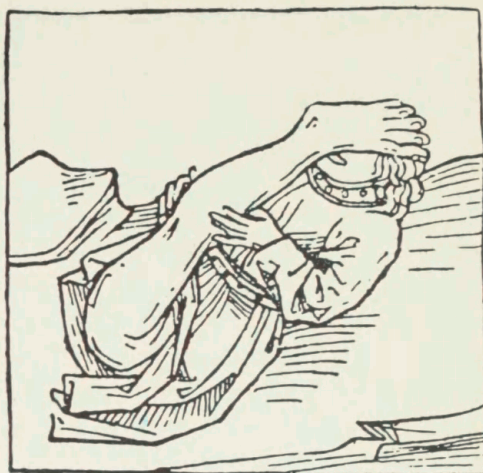

Fig.1. *Sciapod*, dvs »skyggefod«, mand med fod så stor, at den kunne bruges som solskærm. Augsburg-udgaven fra 1481 af Mandevilles Rejser. Teksten blev forfattet i 1300tallet. Det ældste håndskrift med en dansk oversættelse stammer fra 1459 i Næstved Gråbrødrekloster. Værket var en bestseller ude i Europa. Men den danske oversættelse blev mærkværdigvis ikke trykt i bølgen af »folkebøger« som f.eks. *Lucidarius* (LN 135), Ghemen, 1510. Jf. ndf. pag. 119.

reolen. Vi skal senere sammenligne med det, vi kan sige om en anden professionel, der fortalte på modersmålet, den »folkkelige fortæller«.

Hukommelseskunsten

At huske er en aktiv proces, et stykke arbejde, man gør, bevidst eller ubevidst. Hvis det er en tekst, kan man gøre det på forskellige niveauer, ord for ord som f.eks. i liturgien, eller i hovedtræk efter situationens krav som f.eks. ved religiøs eller juridisk konsultation. Men hvordan støtte hukommelsen uden notater, eller oparbejde en hukommelse, der gør det muligt at genfremstille en tekst mundtligt på et utilfredsstillende skriftligt

grundlag: spredte notater, en sjusket afskrift eller som vi ofte finder, danske håndskrifter i de mærkeligste blandingsprog, præget af afskrivere med forskellige dialekter, danske, eller andre nordiske? For så vidt der ikke var tale om »nyt stof« for læseren, noget han ikke havde fået »forelæst«, må vi kunne sige noget om dette ud fra de mange lærebøger i mnemoteknikken, hukommelseskunsten, der er overleveret, ofte som bearbejdelser af antik lærdom.

Vi kan ikke vide, hvor godt disse kunster har virket, lige så lidt som vi kan bedømme effekten af de mange medicinske forskrifter: Undgå vin og kvinder, sørg for daglig afføring! Brug persillerod, melisse og muscat, de fremmer »tørhed«, og folk med »en tør kompleksion« husker bedst! Vi har også svært ved at vurdere, hvor meget hold der er i den megen tale om prygl i skolen [5]. Men vi tør nok vove den påstand, at der må have været et behov for hukommelseskunsten – et stort behov.

Det enkleste og klareste system er det, som bygger på den antikke tradition [6]. Systemet fremstilles i lærebøger i retorik. Den offentlige taler skulle ikke blot finde på, ordne og formulere sin tale, men også huske den udenad. Som i dag gav evnen til at tale længe, flydende og nuanceret – uden hakken og stammen – en stor prestige og autoritet. Det antikke system, som vi kan kalde arkitektur-systemet, fremgår af den historie, man fortalte om dets oprindelse [7].

I det gamle Grækenland holdt taleren Simonides en gang festtalen ved et selskab til ære for to halvguder, men han blev ikke ordentligt betalt af

værten. Da han var færdig med talen, blev han kaldt ud på gaden til to personer (det var guderne), der ville snakke med ham. I det samme styrtede taget ned og dræbte alle gæsterne.

Stort postyr! Og hvordan skulle man identificere ligene?

Det klarede Simonides, fordi han kunne huske, hvor de sad under foredraget i salen.

Systemet bygger på placering af »billeder« i »rum«.

I Ad Herennium, en antik lærebog i talekunsten, som også spillede en rolle i middelalderen, skrives [8], at man kan skelne mellem en naturlig og en kunstig hukommelse. Hvis den naturlige hukommelse er særlig god, ligner den den kunstige. Men træning kan fastholde og udbygge den naturlige hukommelse.

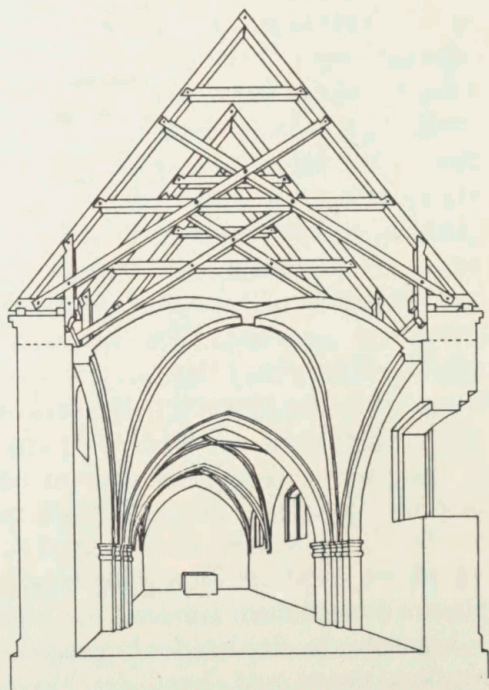
Grundlaget for mnemoteknikken fremstilles således: »Den kunstige hukommelse bygger på »steder« (loci) og »billeder« (imagines). Ved »steder« forstår vi sådanne som enten fra naturens side eller ved indgreb er isolerede på en begrænset, fuldstændig og overskuelig måde, således at vi let kan fatte og fastholde dem med den naturlige hukommelse: f.eks. en bygning, en kolonnade, et hjørne, en hvælving eller lignende. »Billeder« (imagines) er en slags figurer, markører for eller portrætter af den genstand, som vi vil huske: f.eks. hvis vi vil huske en hest, en løve eller en ørn, så må vi placere billeder af dem på bestemte »steder«. Nu skal vi vise, hvorledes man bør finde »steder«, hvordan vi skal udvikle »billeder« og placere dem på disse »steder«.

Ligesom de, der kender bogstaverne, kan skrive ned, hvad der bliver

dikteret for dem, og læse op, hvad de har skrevet ned, således kan de, der har lært mnemoteknik, sætte det, de har hørt, ind på »steder« og fremføre det herfra igen ved hukommelsen. For »stederne« ligner i høj grad vokstavler eller papyrus, »billederne« bogstaverne, og rækkefølgen og anbringelsen (af »billederne« på »stederne«) nedskrivningen, og fremførelsen (ligner) oplæsningen.

Vi bør derfor, hvis vi ønsker at lære en lang række ting udenad, udstyre os

Fig.2. Interiør af typisk dansk landsbykirke med gotiske hvælve, skematisk fremstillet. Danmarks Kirker, Ribe Amt s.12. I middelalderlige bearbejdelser af de mnemotekniske lærebøger diskuteres »stederne« naturligvis på basis af kirkearkitektur. Et stående spørgsmål var, om man skulle placere sine »forestillingsbilleder« når kirken var tom, eller når folkemængden myldrede rundt.

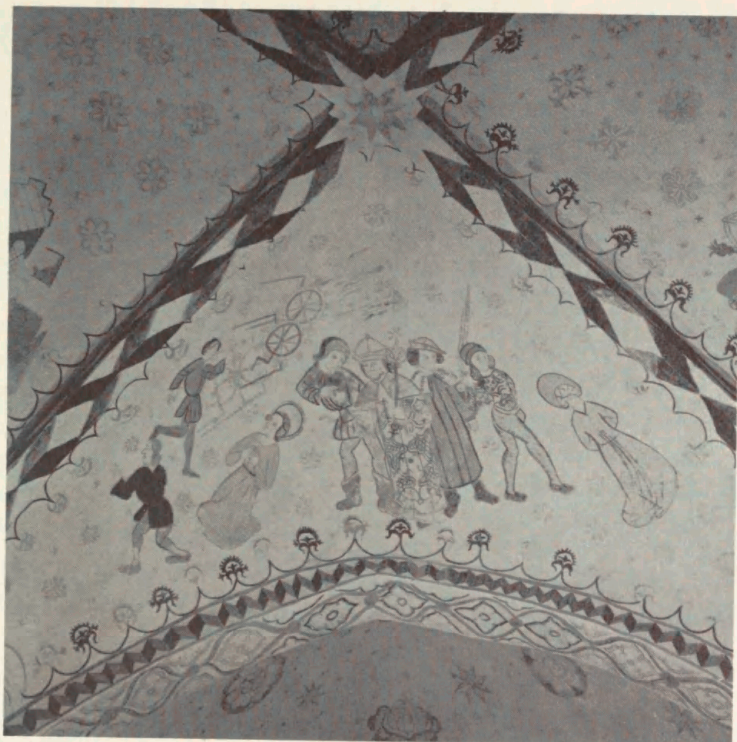
med mange »steder«, så at vi på disse kan anbringe en stor mængde »billeder«. På samme måde finder jeg det nødvendigt at have disse »steder« ordnet i rækkefølge, for at vi aldrig, på grund af rod i rækkefølgen, skal forhindres i at følge »billederne« – idet vi går ud fra et hvilket som helst »sted«, vi ønsker, hvor dets plads end er i rækkefølgen, og hvad enten vi arbejder os frem eller tilbage – og dermed (forhindres) i at kunne give mundtligt udtryk for det, der er blevet knyttet til »stederne«.

Om »billederne« skrives yderligere: »Fordi »billederne« må ligne objekterne (for hukommelsen) må vi udvælge træk hos disse, der kan sammenlignes (med noget). Der er to slags ligheder: ligheder på objekternes niveau, og ligheder på ordenes niveau. Ligheder på stoffets (objekternes) niveau udformes, så vi skaffer os billeder af hovedtræk i den sag, vi beskæftiger os med; ligheder på ordniveau, når enkelte navne eller ord skal bevares ved hjælp af et billede.«

Det springende punkt for forståelsen og anvendelsen af dette system er forestillingsbillederne. Det er jo ikke altid så enkelt, som det beskrives i en lærebog, at hvis man skal huske legenden om den hellige Katharina, skal man blot forestille sig »en tegneserie« med de vigtigste episoder [9]. Det er sådanne vi finder i kalkmalerierne i vore kirker, kunne man fristes til at sige. Jf. Fig. 3a og pag. 111.

Teorien bygger på den græske filosof Aristoteles [10], der også i middelalderen var den store autoritet. Han skriver i sin afhandling om hukommelsen, at det er umuligt at tænke en tanke uden et mentalt billede. Det er

Fig. 3a. Den hellige Katharinas martyrium. Første fjerdedel af 1500tallet. Våbenhuset i Kirke Såby, Kbhv. s Amt. Fot. Nat. Mus. Fremstillingen er opdelt over tre hvælvkapper og når således ikke op på det antal scener, der opregnes i Publicius' lærebog jf. ovf. I vestkappen ses fra venstre: Helgeninden i bøn, i baggrunden hjul og stejle ødelagt ved himmelsk indgreb. Midt i kappen ses Kejseren med følge. Han leder processen og beordrer hendes halshugning, der foregår til højre.

vist det, man populært kalder »den indre biograf«.

Men hvordan dannes billederne? Så længe man holder sig på et højt abstraktionsniveau, f.eks. afsnit i en tekst, er det ikke så svært. Men hvordan huske enkelte ord? I en lærebog fra 1400tallet anvises mange tricks, der overrasker ved at anskue en række træk, som vi ellers i retorikkerne ser fremstillet som midler til manipulation (overtalelse eller behag), i et andet lys: som hjælpemidler ved indlæring.

Det gælder f.eks. etymologien [11]: kender man roden til et ord kan man altid finde en eller anden afledning af denne rod, et ord, som det er nemt at skabe en synlig forestilling om, at visualisere. Det er f.eks. lettere at forestille sig *en løber* »en der løber« end *et*

løb »det at løbe«. Et andet trick er at bruge sproglige billeder i teksten, fordi de er lette at visualisere. Men det er mere indviklet end som så. Det er tydeligt, at i visse lærebøger har billederne også en anden funktion.

Hvis nu det rum, man bruger som stativ, ikke er tilstrækkeligt differentieret, ikke har hjørner og gesimser nok, så der ikke er knager nok til alle ens forestillingsbilleder? Så må man danne flere knager, eller loci, steder, som de kaldes. Til det kan man også bruge billeder, som vi her for nemheds skyld vil kalde »bærebilleder«. Sådanne billeder skulle være lette at huske, groteske eller komiske i det mindste særprægede på en måde, der appellerede til den, som skulle bruge dem.

Fig. 3b. *Sundhed og Renhed*. Med sådanne billeder visualiseres abstrakte begreber i den tysksprogede *Ars Memorativa*, jf. note [9]. I bogen er billederne ordnet i grupper på fem. Sundhedsbilledet illustrerer 4.Mos.21.6-9. Kobberslangen i ørkenen, jf. ndf. pag. 113 og 114. Renheds-billedet viser kyskhedssymbolet en-hjørningen og jomfruen.

Den berømte hukommelseskunstner, Petrus Ravennas, der besøgte mange universiteter som gæsteforelæser, men afslog Kong Hans' invitation til København, pralede af, at han hav-

de 10.000 loci, alle fyldt med meget smukke piger [12].

I Publicius' lærebog fra 1400tallet, skrives om netop denne type »bærebilleder«: »De skal være med latterlige bevægelser, underlige gestus, barske eller grusomme ansigter, som forstenede af sorg eller strenghed. Fordi utrolige, usete, nye, sjældne, uhørte, begrædelige, fremragende, skændige, enestående og »smaddersmukke« ting bidrager meget til erindringen. Thi fremfor almindeligheder ophidser ekstremer de menneskelige sanser og det menneskelige sind [13]«. Fabelvæsenerne fra Mandeville og Lucidarius ville også være særdeles brugbare efter denne opskrift, jf. Fig. 1 og pag. 119.

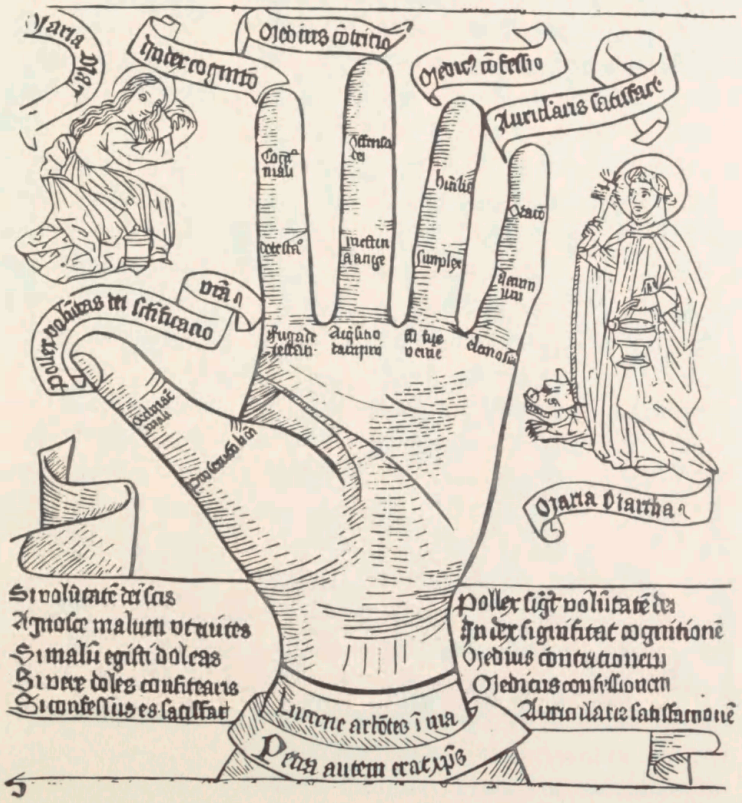
Arkitekturen, rummet, er én mulighed for at ordne sine huskebilleder. En anden er hånden, den udbredte venstrehandsflade med strittende fingre. Den blev brugt til komputistik, dvs beregning af påsken populært sagt, og musik, som den såkaldte Guidos hånd, hvormed man kunne kombinere den absolutte tonerække, nu: c-d-e-f-g-a-h-c, med den relative, nu: do-re-mi-fa-sol-la-bi-do. Også i logikken og grammatikken blev den brugt til f.eks. bøjningsmønstre [14].

Hånden er selvfølgelig mest egnet til kombinationer af et begrænset antal enheder. Men kan også bruges til f.eks. skriftemål, bønner m.v. Man kan også finde spor af hånden bag det mønster, der findes i den såkaldte *Biblia Pauperum*, der ellers kan minde om arkitekturens firkanter. *Biblia Pauperum*, »de fattiges bibel«, er måske nok for folk så fattige, at de ikke har råd til en Bibel, men så sandelig ikke for »fattige i ånden«, da den demonstrerer i et sindrigt huskesy-

Fig. 4. Vrængmasker (1480–90) i Karmelitterklosterkirken i Helsingør, S. Marie, Hvælv 2, østre kappe, flig 3–4. Fot. Nat. Mus. Billederne er hårdt restaurerede, se Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt s. 337–8 og 348. Netop i denne kirke findes talrige vrængmasker. Hvis de har haft funktion som mnemotekniske hjælpemidler (jf. Publicus ovf.) er det værd at notere, at klosteret var et fremtrædende lærdomssæde omkring 1500.

Fig. 5. Huskehånd med Speculum humanæ salvationis, jf. ovf. Ca 1475, findes i Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg. Om de enkelte fingre læses: Tommelfingeren betyder Guds vilje. Pegefingeren betyder erkendelse. Langefingeren anger. Ringfingeren skriftemål. Lillefingeren bod. Figuren er et bloktryk; nogle tekstlinier øverst og nederst er fjernet her. Jf. ndf. pag. 111.

stem korrespondenser, typologier, mellem Det gamle og Det ny Testamente [15]. Jf. ndf. pag. 113.

Ud over arkitektur og hånd-systemet findes også et cirkelsystem, der er bygget op som det gamle verdensbillede – med jorden i midten og planeterne i baner udenom. Det blev udviklet til enorm subtilitet og peger frem mod den skæbne, som ramte de mnemotekniske systemer: at blive totale verdensmodeller, fantastiske intellektuelle konstruktioner, der spillede en stor rolle i 1500- og 1600-tallet, og hvis betydning vi har fortrængt, selvom også den moderne videnskab har rødder i dem. Den foragt, vi viser disse spekulationer, har også ramt mnemoteknikken, der i det mindste var tænkt som et rent praktisk anliggende [16], anvendelige af f.eks. købmænd i deres forretning.

Dermed være ikke sagt, at den ikke også i sin praktiske form mødte modstand. Humanisten og rationalisten Erasmus fra Rotterdam kritiserer den – med støtte i Platons dialoger [17]. Det det drejer sig om er »at forstå teksten til bunds, bringe det, man har forstået, i orden, repetere dét, som man vil huske.« Hukommelseskunstnere som Petrus Ravennas kalder han distanceblændere. Erasmus foregriber den ny indlæringsmetode, ramismen, baseret på logisk analyse, som især slog an i Frankrig i 1500tallet [18]. Efter den skal man sætte indholdet i et værk op i et hierarkisk system ved stadige todelinger af de overbegreber, man først har tilskrevet teksten: en slags indholdsfortegnelse, som vi kender den i dag, især i videnskabelige arbejder.

Den ny rationelle form forudsætter simpelthen bogen, at tekstens ordlyd

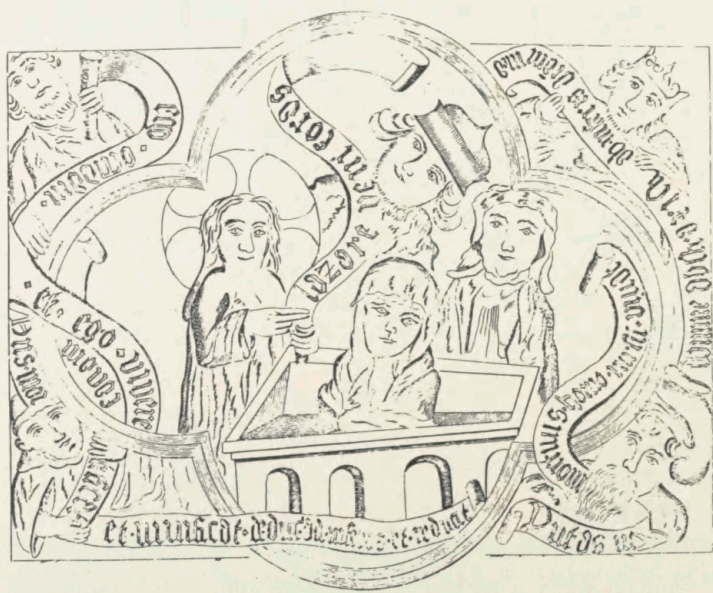

Fig. 6. Lazarus' opvækelse med typologier. Træskærerarbejde fra 1420 i korstol i Roskilde Domkirke. Placeringen af sådant Biblia-Paupeurum-motiv i koret, de lærdes område, dementerer folkeligheden. Gengivelsen publiceret 1799 (jf. note 15). I midten ses Christus og Lazarus, Maria Magdalene eller Martha samt en jøde (Thomas?). I hjørnerne fire gammeltestamentlige figurer med skriftbånd: Moses (5. Mos. 32,39), David (Salm. 30,4), Anna (Hanna) (1. Sam. 2,6) og Job (Job. 14,14), jf. pag. 111.

er lettilgængelig på anden måde. Her skal man blot huske indholdet.

Platon lader i dialogen Phaidros Sokrates pege på den fare, som skrivekunsten skaber: »For det er glemsomhed, der vil blive den sjælelige følge for de mennesker, der lærer at skrive; hukommelsen vil de ikke bryde sig om, fordi de i tillid til bogstavskriften lader deres erindring vække udefra af utedkommende bogstavformer, ikke indefra ved deres egen selvvirksomhed.« Det lyder rigtigt, men vurderingen er nok skæv. Moderne psykologiske undersøgelser over de gamle mnemotekniske systemer, der som vi har set, indebærer en aktiv og kreativ proces gennem selvstændig visualisering af begreberne, har vist, at skolebørn husker bedre, når de tegner illustrationer til deres lektier [19]. Men Sokrates har da ret i, at viden hentet i bøger ikke uden videre bliver til personlige erfaringer. Det kræver arbejde at tilegne sig et stof og huske det.

Andre undersøgelser viser til gengæld, at overdrevne evner og færdigheder i den retning kan føre til, at den forestillede verden tager magten, at personen ikke kan skelne fantasi fra virkelighed, får personlighedsspaltning [20].

Så er vi tilbage ved den intellektuelles kunst: at kunne færdes i sindrige, fremmede tankeverdener, som tekster jo repræsenterer, og alligevel have et ståsted uden for dem, i virkeligheden – hvis han har det?

Men for den intellektuelle er ikke blot teksten en selvstændig ting. Også sprogets enkelte dele, ordene bliver til genstande i sig selv.

Ordbøger og grammatikker

Vi skal se på Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum Dacorum*, trykt i Paris 1510 (LN 216). Det er en latinsk-dansk ordbog, den første vi kender [21].

En alfabetisk ordnet ordbog er egentlig en mærkelig konstruktion [22]. Lad os forestille os, at vi skal lave en middag. Vi finder i en kogebog en række næringsmidler ordnet i en bestemt rækkefølge. Ud fra den skriver vi en indkøbsseddel, her ordner vi dem i en anden rækkefølge. Skal det være fint, skriver vi et menukort, her opregner vi dem i en tredje rækkefølge. I alle tilfælde er det styrende princip den virkelighed, som de sproglige betegnelser henviser til. Men i den alfabetiske ordbog er princippet helt udvendigt på det sproglige udtryks plan. Vi ordner ordene efter begyndelsesbogstaver efter det alfabetiske princip, som er helt tilfældigt. Hvorfor kommer A før B? Ja, det er netop tilfældigt, upartisk. Inger Christensen har i sin nyudgivne digtsamling *Alfabet* struktureret efter dette princip: en sprogopbygget verden.

De gamle grækere skelnede mellem *logos*, ordet som udtryk for et indhold, og *lexis*, ordet som udtryksstørrelse. Af *lexis* kommer tillægsordet *lexikon*, som vi bruger som navneord. *Vocabularium* betyder det samme: ordbog, en bog med ord.

Vi kender det alfabetiske princip allerede fra antikken, men det slog kraftigt igennem i senmiddelalderens ordbøger. Retfærdigvis skal siges, at der også findes ordbøger ordnet efter indholdsprincipper. Berømtest er vel Comenius' *Orbis sensualium pictus* (1654), men der er også middelalderli-

ge forløbere. Den ældste danske »realordbog« er Tursens fra 1561: *Vocabularius rerum*.

Christiern Pedersens *vocabularium* er et eksempel på selvstændiggjorte sproglige udtryk, ordnet alfabetisk efter de latinske ord. Men hvor dansk er Christiern Pedersens *vocabularium*? Der er ikke som i en moderne fremmedsprogsordbog tale om sammenstilling af to ligeværdige sprog. Christiern Pedersen har udarbejdet sin ordbog ved at vælge ud – alfabetisk – fra eksisterende latinsk-latinske ordbøger: Calepinus' *Dictionarium* og Johannes fra Genuas *Catholikon*. Det oplyser han selv. De danske forklaringer – interpretamenter – er ofte direkte oversættelser til dansk af de forklaringer, der står at læse i det latinsk-latinske forlæg. Når vi hos Christiern Pedersen læser under *ambio*: *omkring at gaa* svarer det til Calepinus' *ambio*: .. *circuo*. *Omkring* er velkendt som standardoversættelse af adverbiet *circum* såvel hos Christiern Pedersen som i vor øvrige oversættelseslitteratur.

Som det fremgår af fig. 7 findes ved de latinske gloser nogle enkeltstående bogstaver, det er forkortelser til angivelse af bøjningsformer, køn m.v. De repræsenterer en analyse af de latinske

vnq *ambio* is iu (tum ire) om kring at gaa
 nfm *ambitus* us. omgangst
 par *ambitus* a um. omganghed
 nff *ambrosia* sic: immortalitas veddeligh.
 nso *ambrosius* a um. som begerer stort velde
 nff *ambages* gis omflag i snack.
 nso *ambagiosus* a um. som kan måge omflag
 nso *ambactus* a um. om vendt

Fig. 7. Christiern Pedersens *Vocabularium usum Dacorum*, 1510, fol. b 1 v. Paralleller fra Calepinus' *Dictionarium*: *ambitosus* qui immoderate appetit honores .. *ambages*: .. *verborum circuitus* .. *ambagiosus*: .. *quod abundat ambagibus* ..

ord som ord. Sådan gjorde man ikke med danske ord i de tider. Vi får først langt senere tilløb til en dansk grammatik. Man analyserede ikke det danske sprog på den abstrakte måde. Ikke systematisk, i det mindste. Men de mange besynderlige standardoversættelser, som f.eks. *omkring at gaa* osv. viser en station på vejen til det sproglige udtryks selvstændiggørelse også på dansk, videre fra det skred, det må have været, da man begyndte at skrive på dansk, og f.eks. satte mellemrum mellem ord, der i talen går ud i ét.

Men selvstændiggørelsen i oversættelseslitteraturen sker ikke på danskens, men latinens præmisser. Den største samling, kvalitativt som kvantitativt, af den slags kalkerende oversættelser af latinske ord og bøjningsformer kan man finde i Den ældste danske Bibeloversættelse [23], der er overleveret i håndskrift fra slutningen af 1400tallet. Man forstår den bedst, når man har det latinske forlæg, *Vulgata*, ved hånden. Den ældste Bibeloversættelse vidner også om brugen af grammatikker, hvor man har forsøgt at skabe danske korrespondenser til de latinske bøjningsformer, der ikke findes på dansk, f.eks. latinens gerundiv: *amandus* »som bør elskes«, der på dansk blev til *elskeskullende*.

tris legendus ꝛc. Quomodo declaratur participium in vernacula lingua/prefens sic. Amans elskendes: docens lærendes. Pretcritum sic: amatus elsket: docrus lærdt. Futurum in rus declaratur sepius per rellatium vt amaturus qui amabit. In dus vero sic: amandus elskesfullendes. Amans curus significatio

Fig. 8. Despauterii *Rudimenta*, 1519, fol. 22r. (LN 190). Vi har ikke i de latinske grammatikker fra perioden systematiske, latinsk-danske bøjningsskemaer, men her finder vi dog netop formen *elskeskullende* (jf. note 23).

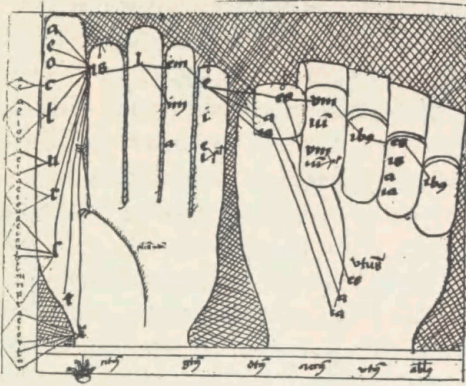

Fig. 9. C 678 et tysk manuskript fra 1300-tallet, nu i Sverige. En elementær grammatik, illustreret meget fantasifuldt og pædagogisk med brug af mnemoteknikkens kunster. Her ses bøjning af latinske tillægsord på *-is*. Til venstre i ental, til højre i flertal, men ordnet ens: nominativ, genitiv, dativ, akkusativ og ablativ. Bemærk, at begge hænder er venstrehænder, men af den ene bruges indersiden, af den anden ydersiden [24].

De danske forklaringer er kun spredte. Der er ikke tale om et gennemført pædagogisk princip, som vi kender det fra håndskrifterne, f.eks. C 678, fig. 9.

Det er andre pædagogiske husketricks, som de mere avancerede grammatikker bygger på. Først og fremmest det gammelkendte: versificering, der skaber en »bærestruktur« uafhængig af indholdet [25]: Hvis rytme og rim ikke går op, må der være noget galt med hukommelsen! Den mest udbredte grammatik på vers, leoninske, dvs. indrime, heksametre var Aleksander de Villa Dei's Doctrinale. Den har vi ikke blandt de dansk trykte grammatikker. De er sene og forholdsvis moderne, påvirkede af nye retninger, der er kritiske overfor Alexanders bog. Kritikken gjaldt dog ikke så meget hans reglers

korrekthed, som det dårlige latin, han formulerer dem på i sine vers. De dansk trykte grammatikker er ikke lærebøger til det elementæreste trin, selvom vi har en Donat (LN 60).

Den ældste, Remigius, trykt af Arndes i Slesvig 1486, skiller sig ud (LN 229). Dels ved at være forsynet med plattyske forklaringer, dels ved levn fra den middelalderlige spekulativ – på nudansk »teoretiske« – grammatik, der ellers var forladt på højere niveauer: Som videnskab fortrængt af logikken, som pædagogisk hjælp af humanistiske værker.

Denne spekulative grammatik – eller rettere den holdning til sproget, der ligger bag – må have haft stor betydning for den selvstændiggørelsesproces for sproget, som vi omtalte ovenfor. Den spekulative, teoretiske grammatikker er ikke specielt interesseret i de indholdsenheder, der giver ordene deres leksikalske betydning.

Jän Pinborg skriver om denne grammatikertype: »han er ikke interesseret i det der skiller betydningen af ordet »hest« fra betydningen af ordet »menneske«. Han er derimod interesseret i visse fælles træk som disse ord har, f.eks. at de begge betegner en genstand som genstand, at denne genstand kan være een eller flere, at den kan påvirke eller påvirkes. Sådanne enheder kaldes *modi significandi* (betydningsmåder), og det er dem der bestemmer sprogets grammatiske struktur«. Her er to ting at lægge mærke til: Dels at der her peges på grammatikkens centrale pædagogiske funktion – dengang som nu – at gøre sproget synligt som genstand. Dels at netop den ovenfor omtalte teori, der foregriber visse moderne sprogteo-

rier, er et forsøg på at skabe en generel sprogteori, der i princippet også skulle kunne anvendes på folkesprog, som dansk. Men det blev den ikke. Dansk var endnu ikke et standardsprog, f.eks. med en fast ortografi, eller et videnskabeligt sprog. Det eksisterede heller ikke som genstand for viden-skaben.

De følgende grammatikker viser en stigende »humanisering« dvs indflydelse fra den italienske humanisme, der lagde mere vægt på litterære studier af de antikke autorer og efterligning af deres sprog. Symptomatisk er indholdet af *Regule*:

Regule orthographie Et artis metrificandi correcte emendateqz sine quibus versus et dictamē boetij Saxonis grammatici z plurimorū intelligi nō possunt Et cōprehendūt terciā ptē et quartā alexandri feliciter Incipiunt.

Fig.10. *Regule*, fol.R176 i Tre latinske grammatikker (jf. note 25). Teksten lyder i oversættelse: Her begynder »lykkeligt« Regler for retskrivning og verskunst, korrekte og rette, uden hvilke man ikke kan forstå Boethius' vers og stilistik og Saxo Grammaticus og flere andre. Den dækker også Alexanders tredje og fjerde del.

Men man skal nok ikke overvurdere det humanistiske indslag, hverken i skolen eller den daglige sprogbrug blandt de lærde. Reformationen ændrede meget lidt på skolen og latinens dominans til trods for kandidaternes ændrede ansættelsesforhold i den nationaliserede kirke.

Inden vi tager en sidste skolebog op, skal vi se lidt på *Rimkrøniken* [26], som et vidnesbyrd om en anden måde at forholde sig til tekster på.

Rimkrøniken

Rimkrøniken er ikke blot den første bog, vi har, der er trykt på dansk. Den er også en af de få originale, danske tekster vi har, uden for det juridisk-administrative område. En danmarkshistorie på dansk og endda med visse kunstneriske ambitioner.

I den plattyske version har forfatterne, eller forfatteren, Broder Niels fra Sorø, udtalt sig om sine ambitioner: »Jeg har ikke drukket af den franske vin, ej heller af den, som er vokset ved Rhinen«. Han slutter med, at han vil digte og skrive således, som han har lært af fader og moder. Derfor har *Rimkrøniken* også spillet en væsentlig rolle i den danske teksthistorie. Man har fulgt den op sidenhen (Poul Helgesen m.fl.), men først for alvor fået øje for den i romantikken (Grundtvig). Den prestige, den fik, skyldtes da ikke blot dens emne, de danske kongers bedrifter, og fædrelandets historie, men også det faktum, at den ikke er latiniserende i sin stil. Den rummer mange træk, som vi kender fra såkaldt folkelige genrer, folkeviser, eventyr og ordsprog.

Ved folkelig skal her forstås, ikke at den hører hjemme i krostuer og lystigt lag, som det fremgår af en gammel svensk tekst, men at den er ikke-lærd, dansk og (helst), at den har levet i mundtlig tradition i folket. En sådan mundtlig tradition har man siden romantikken gerne villet kunne føre så langt tilbage som muligt. Vi har jo ingen sagaer og skjaldekvad som islændingene. Derfor har også *Rimkrøniken* måttet holde for: jo ældre den var, jo længere tilbage kunne man føre vidnesbyrd om disse genrers liv blandt danskerne.

Rimkrøniken skifter stilart og rim-mønstre gennem værket. Det har derfor været nærliggende at tilskrive forskellige dele til forskellige forfattere, og er det først gjort, er der ikke langt til den antagelse, at de enkelte afsnit er blevet til efterhånden gennem århundreder. Det ville Grundtvig gerne tro, selvom han efterlyser en grundig undersøgelse: »(derom) lod sig skrive en uhyre lærd Doctor-Disputats, dersom det ellers var muligt, at Dansk kunne høre til lærde Sager«. Men, nu er den skriftlige overlevering fra sidste halvdel af 1400tallet. Her hører Rimkrøniken nok til, skønt der kan anføres gode argumenter også for en placering i årh.s begyndelse. Den sidste placering ville kunne give danskerne æren for den særlige fremstillingsform, hvor hver af de gamle konger efter tur i en monolog fortæller om deres levned og bedrifter. Den findes ellers kun i den svenske »Lilla Rimkrönikan« fra 1450erne. Andre rimkrøniker er fortalt i tredje person, som andre historiebøger. I Rimkrøniken er fremstillingen i princippet dramatisk, som i et profetspil. Men den har næppe været egnet til opførelse. Der mangler regibemærkninger og især en konferencier.

Ghemens tryk fra 1495 (LN 232) er den ældste fuldstændige tekst, men fragmenter vidner om, at teksten er ældre. Meget tyder på, at den er et skrivebordsarbejde, et lærd værk. Det viser også det nære forhold til latinske forlæg. Men den er udformet for et publikum, der var vant til eller foretrak at få sådant stof serveret i en form, der peger hen på de mundtligt overleverede genrer: folkeviser, eventyr og ordsprog. Derfor kan Rimkrøniken

trods alt give os nogle eksempler på en anden fortælle- og overleveringsform, et andet tekstbegreb.

Den afgørende forskel er ikke selve mundtligheden – også de lærde tekster kunne jo læses op. Men det grundlæggende forhold, at vi ikke ved mundtlig overlevering kan regne med én korrekt tekst. Når vi ser bort fra korttekster, som ordsprog, eksisterer teksten simpelthen ikke som en stabil størrelse på det ord-til-ord-niveau, hvor vi kan sammenligne tekster i den skriftlige overlevering. Der findes en »historie«, som nyskæbes, hver gang den fortælles [27]. Fortælleren/sangeren er ikke en reproducerende kunstner, som en skuespiller eller koncertpianist. Han er en selvstændig kunstner, der arbejder under kontrol af og i samspil med et publikum, der – må vi tro – ofte kender »historien« lige så godt som han selv. Hans »kunst« må forudsætte en enorm hukommelseskapacitet, hvis art vi kan gisne om dels ud fra forskellige stiltræk, dels ud fra de lærde tricks, jvf. ovenfor. Den mundtlige fortællers fremstilling kan blive lang eller kort, alt efter lejligheden. Vægten kan lægges hér eller dér. Men skelettet er det samme, og fortællestilen også – i kraft af en række formler og faste udtryk, eller som her vers og rim. Disse giver et fast genrepræg – afvigende fra dagligsproget – som igen fortæller os på hvilke vilkår, vi skal tage historien alvorligt.

Først ligheder med eventyrstilen. Det er Kong Sywolds afsnit. Det begynder hos Ghemen nederst på en venstreside, hvor kongen fortæller om sin datter Sigrid: »Hwn aldry op saa tijl noger man«; vi læser videre:

thz nogg mænneka widohe kan
 Dog hēnæ wæl māgen dæplig swen
 gildhe dog saa hwan ep paa een
 Thi lod ieg kynna offtuer alle land
 och wore thet noget swen eller mant
 Som hēnæ kūne kōme tūl ach lee
 eller och blpdeligæ paa hānū lee
 Tha skullæ hā haffuen tūl hulfræ syn
 och dæickæ mæ hēnæ bode myðh oc wæn

Fig. 11. Ghemens tryk af Rimkrøniken, 1495, fol. 27v. Vers 1405–1414 i Toldbergs udgave, (jf. note 26). Nogle gloser: *gildhe* »bejle til«, *kynna* »forkynde«, *haffuen* »have hende«.

Et velkendt eventyr-tema af Klods Hans-typen. Var det ikke på knittelvers og fortalt i første person kunne det vel passere for et eventyr. Eksemplet er taget fra Brøndum-Nielsens afhandling om Rimkrøniken, hvor det netop benyttes til påvisning af eventyrstil. Brøndum-Nielsen har sammenholdt med den latinske kilde, som forfatteren øser af, det såkaldte Saxo-kompedium og viser, hvorledes sprogtonen netop drejes væk fra den oplagte oversættelse og over mod eventyrets faste formler.

Senere i den samme historie finder vi folkevisestilen. Den bly Sigrid boer nu hos Odher, der har reddet hende fra jætten. Hun vil ikke vide af ham, men skifter mening, da han i soveværelset giver hende et brændende lys i hånden, der til sidst er ved at brænde hendes fingre, (jf. Fig. 12).

Det er ikke vanskeligt med Brøndum-Nielsen at høre folkevisetonen.

Endelig er der ordsprogene. F.eks. v. 4431: »Raffuen hwgggher ey annens øwe wdt«. I nyere samlinger lyder det: »Den ene ravn hugger ikke øjet ud på den anden«.

Rimkrøniken er ikke velegnet til at demonstrere alle træk fra den folkelige

fortællestil, eller fra vort perspektiv, den mundtligt overleverede: De overordnede strukturer, det faste persongalleri (helten, dvs identifikationsfiguren, hans hjælpere og modstandere, og sejrens pris), tretalsloven (de tre brødre, de tre forsøg osv). Vi kan bemærke, at den folkelige tradition synes at operere med lavere tal, tretallet, end den lærde mnemoteknik, hvor femtallet (håndens fingre) eller undertiden højere tal som syv er det almindelige.

Det, Rimkrøniken kan illustrere i vor sammenhæng, er de faste formler over ordniveau, der svarer til bestemte faser i handlingen, som f.eks. fra tekstprøverne ovf.: man *lader kynde over alle land*, og når det er sengetid lyder det *silde om aftenen mørke faldt på* osv, osv. Den slags kan den folkelige fortæller betjene sig af som byggeklodser, hvor den lærde professionelle sprogarbejder måske i højere grad arbejder med klodser på alle niveauer fra overordnede strukturer til dele af ord. Vel at mærke, når det gælder det

Den spidhe om affthn mørk gik paa
 och otther hānū løfthe tūl swngnhū at gaa
 Tha fick hā hēnæ eth lywæ i handh
 thz nether i hēnes hāndher brāndh
 Alch bleff hwan spæandhe spææ tōff
 som hwan hade spndh oc sølæ møff
 Tha pñkædhe hā hēnæ oc sade saa
 uomfftræ i spare edræ fingræ smaa
 Och seer tūl thm mpskūdhligh
 om i willæ ingelundh se tūl megth
 Tha lætthæ hwan op spne øwen træ
 och tog seg saa en bliðher hwan
 hwan gik mæ hānū i swngnhū so sacth
 paa frendher oc wēner gaff hwan ep acth

Fig. 12. Rimkrøniken (jf. fig. 11), v. 1441–54. Gloser: *fick* »gav«, *tost* »tyst«, *syndh oc sølæ* »sans og samling«, *lætthæ* »løftede«.

lærde, analysérbare sprog, latin, som havde en grammatik. Vi er hermed nået til vort sidste hovedeksempel: Peder Låles Ordsprogssamling [28].

Peder Låles ordsprog

Med dem er vi tilbage ved skolebøgerne, men denne gang har vi at gøre med en bog, hvori der indgår en del tekster på dansk i en umiskendelig hjemmegroet form, uanset at den visdom, de er udtryk for, nok er international og formuleret i ordsprogsform på mange andre sprog. Samlingen blev trykt af Ghemen i 1506 og 08 i København (LN 120/121) og senere »udgivet« af Christiern Pedersen i Paris 1515 (LN 122) hos den berømte humanist Jodocus Badius Ascensius, mesteren for Saxo-udgaven, måske for at følge denne succes op.

Samlingen er på mange måder gådefuld. Den omfatter ca 1200 ordsprogpar, et latinsk og et dansk, samordnet. Snart forekommer det danske, snart det latinske mest originalt, mens parallellen virker som en oversættelse. Ghemens tekst er ikke den ældste. Måske går samlingen helt tilbage til 1300tallet. Samlingen går under navnet Peder Låle, dvs omtales som sådan på Ghemens titelblad: »Her begynder Peder Låle ..« Man kunne forestille sig, at dette *laale* var et øgenavn – ikke mindst hvis man sætter sig lidt ind i den skæmtsomme tekst – med betydninger som »ham med potten« eller »ham der luller børn i søvn«. Men det er ikke den slags betydninger forskningen har ledt efter. Man regner normalt *laale* for ensbetydende med *lollik*, og det er da også lykkedes Iver Kjær at finde en historisk person, der kunne være forfatteren: en subdiakon

fra Odense, der besøgte pavestolen i 1330'erne og fik lovning på et embede. Hos Christiern Pedersen bærer forfatteren tilnavnet *laglandicus*, som man også har villet tyde som *lollik*, skønt det nok er mere sandsynligt, at det henviser til det første ordsprog i samlingen »Med lov skal man land bygge [29]«. Men det har det internationale publikum jo ikke kunnet gennemskue.

Mens Ghemen trykker teksten af, er den for Christiern Pedersen »noget der skal udgives« og den bliver det også med en vis distance. Mester Christiern kommenterer »fejl« i de latinske ordsprog i stedet for at rette dem. Han trykker dem med den middelalderlatinske ortografi, men staver i sine egne kommentarer efter nyeste humanistiske mode. Teksten er en genstand, en ting. Men det er kun de latinske ordsprog, han kommenterer. Låles danske ordsprog har ikke helt samme prestige, som Jyske Lov, der blev udgivet af Ghemen med Biskop Knuds latinske kommentarer, omend til en latinsk paralleloversættelse. Jf. ovf. pag. 53.

Ghemens og Christiern Pedersens tekster er netop kommet i en fornem videnskabelig udgave [28]. Udgiverne, Iver Kjær og Erik Petersen, undrer sig over, at de danske ordsprog ikke har fået kommentar, så meget mere som de mener, at Christiern Pedersen lover en sådan i sin udgaves udenværker. Udgiverne har ikke kunnet forestille sig den tanke, at de danske ordsprog blot skulle være et underordnet hjælpemiddel i forhold til de latinske. Og det kan ikke undre, for de danske ordsprog – i det mindste mange af dem – anses i dag for et nationalt

klenodie. Men det bliver de jo ikke i mindre grad af, at en Christiern Pedersen har brugt dem som forklaring til nogle latinske. De danske er trykt med småt, men de latinske først og med stort. I øvrigt i modsætning til samtidige latinsk-tyske og latinsk-hollandske samlinger, hvor de latinske står sidst og er trykt med samme skriftgrad som de folkesproglige.

Men nok om det. Vi skal overveje, hvorledes samlingen kan have været brugt i undervisningen, som andre ordsprogssamlinger f.eks. Erasmus af Rotterdams, der oversvømmede markedet i disse år.

Her gengives et ordsprog med den påfølgende latinske kommentar og derefter den ny udgaves gengivelse heraf samt kommentaren i dansk

oversættelse. Ordet *iog* betyder »snak og tåbelighed«.

I efterskriften til den ny videnskabelige udgave ræsonneres meget over, hvorledes samlingen kan have været brugt i skolen. Der nævnes mange forslag. Men kun tanken om, at de danske ordsprog kan have tjent som udgangspunkt for skabelsen af ny latinske hexametre, ville kunne forklare, hvorledes de danske ordsprog – med deres prægnante ordsprogsform – var bedre egnet som udgangspunkt end en jævn omskrivning af de latinske ordsprog på latin eller dansk.

Vi vil vove en ny hypotese på grundlag af de tanker, vi har gjort os ovf. Hvis der var mangel på bøger? Hvis hver skoledreng ikke sad med sin bog? Hvis de ikke har benyttet voks-

Fit schola bardorum doctrix vt grammaticorum.

Sōme nēme bog oc somme lere iog.

Bardus duo significat: est em̄ stultus a tarditate ingenij dictus: vnde Cęcilij. Nimis audacē: nimisq; bardū. Est etiam cātor & laudator victorum de gente bardorū apud gallos. Vnde Lucanus. Plurima securi fudistis carmīa bardi. Et sic duplex est sensus. Alter sic. Schola. i. ludus literarius: fit doctrix bardorum. i. stultorum & tardi ingenij puerorū: vt grāmaticorum. i. eorum qui euadūt boni grāmāfici. Hoc est tam hebetes q̄ ingeniosi veniūt ad scholas. Alter sic. Schola fit doctrix bardorum. i. cantorum vt grammaticorum: quia etiam cātare discunt multi, in scholis. Sed prior sensus, est frequentior.

389 *Fit schola bardorum doctrix vt grammaticorum.*

Skolen bliver lærer for dumme som for lærde.

Somme nemme bog oc somme lere iog.

Bardus har to betydninger. Det kalder man nemlig en tåbe, på grund af hans åndsevners træghed (*tarditas*). Derfor siger Caecilius: »altfor fræk og altfor træg (*bardum*)«. Det betyder også en sanger og en, der priser sejrherrene, af bardernes slægt hos gallerne. Derfor siger Lucan: »Sorgløse har I, barder, udgydt mange sange«. Og således er meningen dobbelt. Den ene er således: *Schola*, dvs. bogstavlegen, bliver lærer for *bardorum*, dvs. tåberne og de åndssløvede børn, ligesom for *grammaticorum*, dvs. dem, der bliver gode grammatikere. Det er, såvel sløve som opvakte kommer i skole. Den anden er således: Skolen er lærer for *bardorum*, dvs. sangerne, ligesom for grammatikerne – for mange lærer også at synge i skolerne. Men den første mening er den almindeligste.

Fig. 13. Peder Laale, [Paris].

Josse Badius Ascensius 1515, fol. 35v, nu nummer 389. Marginalen er her fjernet.

Christiern Pedersen peger på noget væsentligt, som man ofte glemmer, at sangen, deltagelsen i kortjenessten, var en levevej for mange af skolens disciple. Her lærte de hos *cantor* at udtale latin, før de lærte at læse det, ja måske før de forstod, hvad de sang [31].

tavler, hvad der er få men sikre vidnesbyrd om [30]? Hvordan skulle teksten så komme tilstede i klassen, som noget der kunne behandles i detaljen, med mindre eleverne lærte den udenad, så at sige i forvejen, før de havde forstået den? Man har vidnesbyrd om, hvorledes kordrengene lærte liturgien udenad på latin »viva voce« dvs »med det levende ord« ved at en ældre gentog og gentog, til det sad fast hos den yngre [31].

Men måske var der en nemmere vej? Hvis man ikke var så heldig at have ordsprogene gengivet billedligt, som f.eks. på Peter Bruegels berømte maleri [32], der illustrerer hollandske ordsprog, så kunne man måske få dem frem i den indre biograf. Hvis man nu først tog for sig det danske ordsprog, noget man kendte, eller i det mindste forstod, ville de give en forestilling om, hvad det drejede sig om: let visualiserbare ting, f.eks. dyr og mennesker i groteske situationer, noget som var let at huske og dog ikke var en dansk paralleloversættelse, der uønsket kunne støtte den grammatiske analyse af det latinske ordsprog, som man egentlig skulle arbejde med. Ser man på disse latinske ordsprog, er det ikke svært at forstå, at der kunne være grund til at bygge op fra starten en forestilling om deres indhold. For de er ofte meget svære, sammensat af sjældne ord, eller ord med afvigende bøjningsmønster, i en indviklet og forskruet sætningsbygning. Det er som om svære steder fra en hel tekstside var koncentreret i én eller to linjer!

Og netop denne korthed kunne jo være meget praktisk, hvis eleverne ikke havde bøger og skulle lære den

tekst udenad, som læreren brugte som undervisningsmateriale, emne for sin lærde kommentarer.

Peder Låle-samlingen demonstrerer – så mærkelig den er – et sammenstød, om man vil et samarbejde, mellem den folkelige, danske og den lærde, latinske litteratur. Den første er underordnet den sidste, som det danske ordsprog er underordnet det latinske.

Det danske er på modersmålet, kendt og brugt i handlingssammenhæng i dagliglivet, hvor det er usynligt som anden hverdagssnak; det lader sig ikke nedbryde i bestanddele, men er en betydningsenhed i sig selv.

Det latinske er lærebogsmateriale, et hjælpemiddel til at lære et fremmed sprog. Allerede derfor er det synligt som en ting. Men aldrig så snart er det tilstede i bevidstheden, før det skal analyseres, nedbrydes til byggeklodser, der skal kunne sættes sammen igen i andre sammenhænge – eller måske en enkelt gang bruges som en enhed – af den professionelle sprogarbejder, som latinskolen producerede: parat til at fungere i liturgi, administration og undervisning på sit ny hverdagssprog, latinen, men med en anden bevidsthed om, hvad en tekst og et sprog kan være.

Med eller uden bøger, skal vi tro de mnemotekniske lærebøger. Om vi skal, var nok værd at undersøge nærmere [33] [34].

Noter

[1] Thomas Aquinas: Summa Theol., Quest. 43, art.4. [2] Yates, F.: The art of memory, London, 1966; Paivio, A.: Imagery and verbal processes, N.Y., 1971, pag.153f. [3] Luria, A.: Om erkendelsesprocessernes historiske udvikling, Kbhv., 1977, pag.154f. [4] Se Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XI, 309-11. Lucidarius forfattet i 1100tallet. Overs. til dansk. Ældste danske manus. fra slutn. af 1400tallet. Trykt af Ghemen 1510 (LN 135). Kult. Leks.III, 599-602 (Elucidarius). [5] Hajdu, H.: Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters, Amsterdam, 1967; Eis, G.: Medizinische Monatschr. 10.Jhg., pag.112f., 1956; Perusinus, M.: Tractatulus (inc.haun.2698), pag.10f. [6] Lausberg, H.: Handbuch der literarischen Rhetorik, München, 1960 §§ 1083-90. [7] Cicero, M.T.: De oratore, Loeb, 1958, pag.462f. [8] Ad Herennium, Loeb, 1954, pag.206-14. [9] Ars memorativa, tysk bearbejdelse af Publicius (jf.note 11), Augsburg, 1490, Facs. 1922. [10] Aristoteles: De memoria et recollectione, Loeb, 1935, i Parva Naturalia, pag.284.

[11] Publicius, J.: Ars memorativa, Venezia, 1485, Fol. G.8. [12] Rossi, P.: art. i Revista critica di Storia della Filosofia, 1958, pag.168f. [13] Publicius op.cit. Fol. G.7. [14] Brückner, W.: Bildkatekese und Seelentraining, i Anzeiger des germanischen Nationalmuseums, 1977, pag.35-70. [15] Nyerup, E.: Programmata Universitatis Hafniensis, 1799, pag.9f. [16] Yates, op.cit. pag.368f., Hajdu op.cit. pag.103f. [17] Erasmus Rotterodamus: .. de pueris instituendis .., edit. Margolin, Genève, 1966, pag.451. [18] Ong, W.J.: Ramus .., Cambr. Mass., 1958, pag.200f. [19] Platon: Faidros/Symposium, Kbhv., 1963, pag.79f.; Wittrock, M.: Menneskets dobbelt-hjerne, Kbhv., 1975, pag.175f. [20] Luria, A.: En ikonisk hukommelse, Kbhv., 1975, pag.112f.

[21] Pedersen, Chr.: Vocabularium ad usum dactorum, Paris, 1510, LN 216. Facs. ved Bom og Haastrup, 1973. [22] Daly, Ll.: .. history of alphabetization ... Latomus, vol. XC, pag.69-96, Bruxelles, 1967. [23] Haastrup, N.: Infinitiv+skullende, Kbhv., 1968, pag.10 og 134. [24] C678, Haastrup, op.cit. pag.135, og B.Stolt i Linköpings Bibl.s Handl. Ny S. Bd.9, 1981. [25] Tre latinske grammatikker, Donatus, Fundamentum, Regulæ. Facs. Med en efterskrift af Erik Dal og Jan Pinborg, Kbhv., 1979 (LN 60, 70 og 228); Pinborg citeret og benyttet pagg. E237, E239, E243 ved behandlingen af de latinske grammatikker. [26] Brøndum-Nielsen, J.: Om Rimkrønicens Sprogform og Tilblivelse, Kbhv., 1930, benyttet og citeret især pagg. 5, 6, 63,

65, 83; Den danske Rimkrønike, udg. af H. Toldberg, Kbhv., 1961f. se endvidere Kulturhistorisk leksikon for nordisk Middelalder XIV, 299f. [27] Lord, A.: The singer of tales, N.Y., 1965, pag.13f.; Olrik, A.: Nogle Grundsætninger ..., Kbhv., 1921, pag.66ff. [28] Kjær, I. & E. Petersen: Danmarks gamle Ordsprog I,1-2, se spec. I.2 pag.751f. [29] Haastrup, N.: Lolliana, ang. Peder Låle-udgaven (jf. note 28), Danske Studier 1982, pag. 110ff. [30] Warncke, J.: .. Schulgeräte ... Zeitchr. .. für Lübeckische Gesch. u. Altertumskunde xix, 1918, pag.33 og Taf. III.

[31] Smits v.Waesberghe, J.: School en Muziek in de Middeleeuwen, Antw., 1949, pag.26f., 33f., 43f., 98ff. [32] Seidel, M. & Marijnissen, R.: Bruegel, Stuttgart, 1969, pag.38ff. [33] Der henvises generelt til Eisenstein, E.: The printing press as an agent of change, I-II, Cambr. Univ. Press, 1979; Deb.Tannen i Freedle, R.: Advances in discourse processes, N.Yersey, II-III, New Jersey, 1979-80; Ulf Teleman: Talet og Skriften, ROLIG 23, 1981; Korne-rup, B.: Ribe Katedralskoles Historie I, Kbhv., 1947; Helms, H.J.: Næstved St. Peders Kloster, Næstved, 1940. [34] Et notesæt med udførligere citater og henvisninger vil fremkomme stencileret og kan rekvireres fra forf., RUC, Box 260, 4000 Roskilde.

Til bagomslaget:

Tw glømer iek gømer »du glemmer, jeg gemmer (husker)« står der skrevet i Tutivillius' meget tykke bog, som her træder i stedet for det skind, han ellers må strække med tænderne for at få plads til sin bogføring af al kvindernes pjattesnak i kirken – med henblik på senere afregning! Indskriften er (undtagelsesvis) på dansk og man har åbenbart anset det for vigtigere, at den kunne læses fra kirkegulvet, end at den var korrekt placeret i bogen. Billedet viser et nyfundet kalkmaleri i Rørby kirke ved Kalundborg, ca. 1425, skibets vesthælv, vestkappen. (Foto Herman Andersson og Peder Bøllingtoft, 1982). Sprog-arbejder-djævelen Tutivillius har også et andet job som vogter af sprogbrugen i kirken. Han samler i en sæk alle de ord og stavelser, som de tjenstgørende klerke »glemmer« i liturgien og dermed stjæler fra Gud. At djævelen var den første grammatiker, antydede Petrus Damianus, andre ymtede om, at det var Lucifers overdrevne interesse for skrivekunsten, der var årsag til hans »fald«.